

مقدمه ای بر گردشگری روستایی و توسعه پایدار گردشگری در مناطق روستایی

فهرست مطالب

صفحه

گردشگری روستایی چیست

۲

پیشینه گردشگری روستایی

۳

عوامل موثر در توسعه گردشگری روستایی

۴

سیاستهای توسعه گردشگری روستایی

۶

گردشگری پایدار راهی برای حفظ میراث طبیعی و

۷

فرهنگی

رویکردهای قابل بحث در توسعه گردشگری روستایی

۸

فعالیت‌های گردشگری روستایی

۹

اثرات توسعه گردشگری بر مناطق روستایی

۱۰

اثرات اقتصادی گردشگری روستایی

۱۰

اثرات زیست محیطی گردشگری روستایی

۱۲

اثرات فرهنگی-اجتماعی گردشگری در مناطق روستایی

۱۴

تجربه فضای روستایی

۱۶

ویژگی‌ها و تفاوت مناطق شهری و روستایی

۱۷

اصول کلی برای گردشگری روستایی

۱۸

مشارکت جوامع محلی در گردشگری روستایی
۱۹

گردشگری عامل مهم اشتغالزایی و درآمد در مناطق
روستایی ۱۹

خانه های دوم و مالکیت زمین
۲۱

منابع و مآخذ ۲۳

گردشگری روستایی چیست؟

به واسطه ماهیت پیچیده گردشگری به طور عام و گردشگری روستایی به طور خاص ارائه تعریف همه پسند و یکسان از این نوع گردشگری دشوار است. به همین دلیل پژوهشگران تعاریف زیادی از گردشگری روستایی ارائه داده اند. آنان واژه های بسیاری برای تعریف این نوع گردشگری همچون گردشگری مزرعه ای، گردشگری کشاورزی، اکوتوریسم و حتی گردشگری سبز به کار برده اند. در یک مفهوم کلی می توان گردشگری روستایی را فعالیت گردشگری در محیط روستا دانست و یا در یک حوزه کاربردی وسیع تر آن را فعالیت های گردشگری در حوزه غیر شهری که فعالیت انسانی در آن اقتصاد وابسته به زمین است تعریف نمود، اما ذکر این نکته ضروری است که اگر گردشگری روستایی را بخواهیم بنا به تعاریف فوق تنها به تمامی فعالیت های گردشگری درون روستا خلاصه کنیم از درک تمامی ابعاد آن ناتوان خواهیم بود. بر این مبنا با در نظر گرفتن محیط روستا و پیرامونش گردشگری روستایی را می توان اینگونه تعریف کرد:

«گردشگری روستایی عبارت است از فعالیت ها و گونه های مختلف گردشگری در محیط های مختلف روستایی و پیرامون آنها که در بردارنده ارزش ها و آثار متفاوتی برای محیط زیست روستا (طبیعی/ انسانی) می

باشد.» بر این اساس می توان گردشگری روستایی را در برگیرنده زمینه های مختلف فعالیت های گردشگری چون سکونتگاه ها، رویدادها، جشنواره ها، ورزش ها و تفریحات گوناگون دانست که در محیط روستا شکل می گیرند.

گردشگری روستایی یکی از بخشهای مهم فعالیتهای اقتصادی محسوب می گردد. این فعالیت مهم اقتصادی از دیدگاههای مختلفی مورد توجه قرار گرفته است. بعضی آن را به عنوان بخشی از بازار گردشگری می شناسند و عده ای نیز آن را سیاستی برای توسعه روستایی قلمداد می کنند. سؤال این است که گردشگری روستایی چه نقش و اثری در توسعه روستایی و توسعه روستایی پایداری دارد؟ در دهه پایانی قرن بیستم بسیاری از برنامه ریزان اجتماعی — اقتصادی در کشورهای اروپایی گردشگری را روشی مطمئن با چشم اندازی بسیار روشن برای توسعه روستاها بویژه محرومترین آنها معرفی کرده اند.

مطالعات انجام شده در کشورهای فرانسه، اتریش، سوئیس، انگلستان، ایرلند، تایلند و ژاپن نشان می دهد که گردشگری روستایی به سرعت در اقتصاد روستایی رشد کرده و مکمل فعالیتهای کشاورزی شده است. ماهیت صنعت گردشگری ایجاد اشتغال و درآمد، متنوع سازی اقتصاد، مشارکت اجتماعی و استفاده از منابع محلی است. از آنجا که بخش اعظم مشکلات عقب ماندگی و توسعه نیافتگی روستایی نیز به فقدان این صنعت برمی گردد، گردشگری روستایی با حل مسائل و مشکلات فوق می تواند به توسعه روستایی کمک نماید.

پیشینه گردشگری روستایی

گردشگری روستایی یا به عبارت روشن تر فعالیت های گردشگری و فراغتی در مناطق روستایی در قرون یازده و دوازدهم میلادی در بریتانیا رایج شد. در این زمان اشراف زادگان مناطق وسیعی از روستاها را برای شکار اختصاص داده بودند و مردم عادی حق شرکت در این فعالیتها را نداشتند.

(مثلا جنگل جدید در جنوب انگلستان در سال ۱۰۷۹ میلادی توسط ویلیام اول به همین منظور ایجاد شده بود.)

به دنبال آن، از اوایل قرن هفدهم باز هم اشراف زادگان به ویژه در انگلستان، در تورهای ۳ یا ۴ ساله اروپا به قصد تحصیل یا یادگیری فنون مملکت داری که در کشورهای سوئیس، اتریش، هلند و آلمان برگزار می شد، شرکت می کردند.

اما گردشگری روستایی به عنوان یک فعالیت تفریحی-اجتماعی در نیمه دوم قرن هجدهم در انگلستان و اروپا ظاهر شد. اواخر قرن ۱۸، سفرهای تفریحی در اروپا رایج گردید و با سفرهای تجاری، مذهبی و سفرهای اشراف زادگان متفاوت بود. ویژگی قابل توجه این سفرها حضور چشمگیر قشر متوسط جامعه بود که به قصد بازدید از طبیعت و چشم اندازهای طبیعی سفر می کردند. در میان انواع مختلف گردشگری، رشد و توسعه گردشگری روستایی به دلیل فعالیت وسیع اجتماعی مورد توجه افراد زیادی قرار گرفت که به سه عنصر پیشرفتهای تکنولوژیکی، اوقات فراغت و درآمد وابسته بود. تا قرن بیستم، هنوز فعالیت های مورد علاقه گردشگران در مناطق روستایی گسترش چندان نیافته بود

ولی در قرن بیستم نه تنها نیازهای گردشگری روستایی رشد سریعی پیدا کرد، بلکه محدوده فعالیت های آن هم متنوع شد.

در اواخر قرن نوزدهم توماس کوک اولین تور تفریحی اروپا را برگزار کرد و به دنبال آن سفرهای اقشار مختلف جامعه عمومیت پیدا کرد. تور توماس کوک نقطه عطفی در توسعه گردشگری روستایی بود و تا امروز که خواسته و سلیقه گردشگران روستایی و نوع محصول قابل ارائه روستاها تغییر یافته، به رشد و بالندگی خود ادامه می دهد.

عوامل موثر در توسعه گردشگری روستایی

در خصوص علل و عوامل توسعه گردشگری روستایی فاکتورهای زیادی دخیل بوده اند که به مهم ترین آنها اشاره می شود:

۱- گسترش حمل و نقل و ارتباطات- اختراع ماشین بخار و به دنبال آن وسائط نقلیه پیشرفته مانند قطارهای سریع السیر، هواپیماهای غول پیکر و به ویژه اتومبیل دسترسی به مناطق روستایی را آسان نمود.

۲- افزایش درآمد مردم و ارتقای فرصت های شغلی- این امر باعث شد مردم بتوانند با استفاده از درآمد و پس انداز خود تعطیلات آخر هفته و یا مرخصی های خود را در مناطق روستایی سر کنند.

۳- حرکت به سوی تعطیلات کوتاه مدت و تغییر زمان اوقات فراغت از لحاظ عملکردی- این عامل نیز فرصتی فراهم کرد تا اقشار مختلف جامعه بتوانند آخر هفته ها را به روستاها یا ییلاقات و مزارع

کشاورزان اختصاص دهند و به تفریح و گردش
بپردازند.

۴- توسعه فعالیتهای گردشگری در مناطق روستایی
همانند سفرهای ماجراجویانه، فعالیتهای تفریحی و
جز اینها - با توسعه و گسترش صنعت گردشگری،
فعالیتهای گردشگری در مناطق روستایی نیز افزایش
پیدا کرد و گردشگران توانستند با علایق و سلیقه
های متفاوت به دنبال محصولات خاص باشند.

۵- گسترش شهرنشینی و فشارها و استرس های ناشی از
زندگی صنعتی افزایش تعداد گردشگران داخلی که
میل و رغبت به دیدن روستاها دارند، به دنبال
داشته است- روستا و محیط آرام و ساکت آن محل
مناسبی برای فرار از زندگی پر هیاهوی شهری و
الودگی های ناشی از آن بود. بنابراین تعداد
زیادی از شهروندان ساکن در پایتخت های کلان
ترجیح می دادند تا تعطیلات خود را در محیطی آرام
و به دور از هر گونه استرس و فشار به سر ببرند.

۶- تعطیلات خانه دوم- عامل بسیار مهمی در توسعه
گردشگری روستایی شد. این فاکتور موتور رشد
گردشگری روستایی بود. ثروتمندان شهری و ساکنان
آباء اجدادی روستاها که به شهرها مهاجرت کرده
بودند فرصتی پیدا کردند تا با احداث خانه دوم
در روستاها یا حومه تعطیلات را به دور از شهرها
باشند.

۷- توسعه و گسترش تفرجگاه ها و مناطق ویژه گردشگری
در کنار روستاها طی سال های اخیر تفرجگاه ها و
سایت هایی که پتانسیل بالایی برای گردشگری
داشتند در روستاها احداث شده اند. به عنوان

مثال در اتریش و سوئیس دهکده ها و روستاهای آلپ به واسطه وجود برف فراوان محل احداث بزرگترین پیست های اسکی دنیا شدند و اسکی بازان از سراسر دنیا برای تمرین و انجام مسابقات بین المللی به این روستاها می آمدند.

۸- افزایش آگاهی های زیست محیطی و تمایل جهت ایجاد رابطه بین انسان و طبیعت- طی سالیان اخیر و با وارد شدن پدیده اکوتوریسم در ادبیات گردشگری از سال ۱۹۷۰ سازمان های بین المللی و تشکل های غیر دولتی شعار حفظ و توسعه پایدار طبیعت و دوستی با طبیعت را مطرح کردند. روستاها نیز به واسطه داشتن سرمایه های عظیم طبیعی و اکوسیستم های نادر مورد توجه اکوتوریست ها قرار گرفتند. آنان به منظور پایداری صنعت گردشگری در این روستاها به فعالیتهایی روی می آوردند که کمترین تاثیر منفی بر محیط زیست داشته باشد همانند پرند نگر، کوهنوردی، عکاسی و مطالعه در طبیعت، تماشاى حیوانات وحش در پارک های ملی و ....

سیاست های توسعه گردشگری روستایی

دولت ها چه در سطح ملی، منطقه ای و چه محلی به عنوان سیاست گذار و متولی اصلی توسعه گردشگری روستایی هستند. اقدامات و عملکرد این دولت ها در توسعه گردشگری روستایی امری تعیین کننده است. در واقع این دولت ها هستند که با وضع سیاست های مختلف آینده گردشگری روستایی، نوع و سطح آن را مشخص می کنند. رویکردی کلی به بررسی سیاست های دولت در این حوزه نشان می دهد که سیاست گذاری توسعه گردشگری روستایی به دلیل کمبود اطلاعات با کیفیت و تجارب

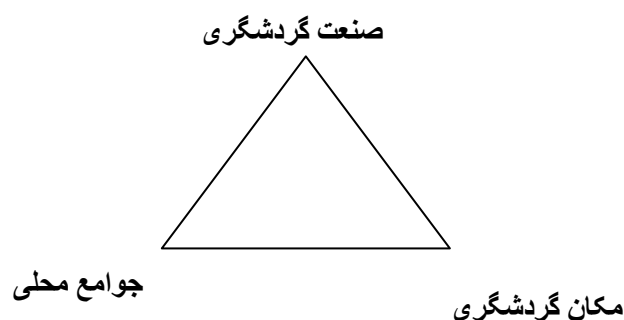
اندک در برنامه های توسعه کشورها مرسوم نبوده و صرفاً تدوین و اجرای این سیاست ها برای موارد خاص بوده است. در میان کشورهای اروپایی فنلاند به خوبی توانسته گردشگری روستایی را در میان سیاست های توسعه روستایی انسجام داده و به عنوان محدود کشورهای است که سیاست خاص گردشگری روستایی را تعقیب می کند. تجربه این کشور از نقش گردشگری در فرایند بازسازی روستایی به همراه ابعاد اقتصادی، زیست محیطی و فرهنگی آموزنده است. طی سال های اخیر اروپا شاهد توسعه و گسترش گردشگری روستایی به دلیل افت کشاورزی و علاقه کشاورزان به فعالیتهای گردشگری بوده و این حرکت کم کم به سایر کشورهای دنیا سرایت کرده است. به طوری که در حوزه آسیا و اقیانوسیه به ویژه کشورهای مالزی، اندونزی، تایلند، چین، در آفریقا سنگال، مراکش، آفریقای جنوبی، کنیا، تانزانیا، در آمریکای جنوبی و مرکزی کشور بلیز، مکزیک، برزیل، و ... به خوبی در سیاست گذاری ها به بحث گردشگری روستایی پرداخته اند.

گردشگری پایدار راهی برای حفظ میراث طبیعی و فرهنگی

امروزه بسیاری از کشورهای جهان توجه خود را نسبت به حفظ محیط زیست طبیعی و انسانی (فرهنگی) و تنوع فرهنگی موجود معطوف نمودند. این تلاش ها در جهت آشتی دادن بین دو مقوله توسعه و حفاظت صورت گرفت و در نهایت منجر به تدوین اصول توسعه پایدار و پیشنهاد گزینه های جدید برای گردشگری مانند: گردشگری سبز، اکوتوریسم و گردشگری روستایی شد.

هدف نهایی پروژه های بسیاری که بر اساس ایده گردشگری پایدار شکل گرفته اند، مقابله با تبعاتی است که بسیاری طرح های توسعه گردشگری با خود به ارمغان آورده اند. چنانچه رابطه بین سه بخش صنعت گردشگری، جامعه محلی و مکان گردشگری به شکل زیر می باشد:

هدف گردشگری پایدار ایجاد نوعی تعادل بین هر سه قطب این مثلث است، در حالی که پیش از این توسعه صنعت گردشگری در درجه اول اهمیت بود. اما امروزه هدف گردشگری پایدار حفظ کیفیت و گوناگونی (تنوع) فرهنگ ها و محیط زیست های مختلف، حفظ منابع ساکنین محلی، افزایش درآمد و سطح زندگی آنهاست. در یک کلام می توان گفت توسعه پایدار، برآورده ساختن احتیاجات فعلی یک جامعه است بدون آنکه آیندگان را از حق برخوردار از این منابع محروم نمائیم.

زمانی در جهت گردشگری پایدار گام برمی داریم که آثار مثبت آن تقویت شود و آثار منفی مانند تأثیرات ناخواسته فرهنگی- تخریب محیط زیست به حداقل ممکن برسد، اکوتوریسم و گردشگری روستایی را می توان از محصولات توسعه پایدار به حساب آورد.

رویکرد های قابل بحث در توسعه گردشگری روستایی

در رابطه با توسعه گردشگری روستایی و توسعه روستایی سه رویکرد قابل طرح است.

۱- رویکرد اول، در نظر گرفتن گردشگری به عنوان راهبرد توسعه روستایی است. در این رویکرد افول کشاورزی و تخریب روز افزون روستاها عاملی شده تا راهبرد جدید برای احیای مناطق روستایی از طریق انجام فعالیتهای مکمل و یا غنی نمودن این نواحی با توجه به منابع طبیعی و انسانی ارائه شود.

۲- رویکرد دوم، گردشگری به عنوان سیاستی برای بازسازی سکونت گاه های روستایی در نظر گرفته می شود. در این رویکرد از گردشگری به عنوان عاملی در برابر اتکای بیش از حد به کشاورزی یاد می شود و مشارکت در فرصت های اقتصادی جدید را ترغیب می کند. تجربه کشورهای اروپای شرقی نگاه به این رویکرد بوده و از گردشگری به عنوان ابزاری برای باز سازی محدوده روستاها پس از کاهش فعالیتهای کشاورزی سنتی استفاده شده است.

۳- رویکرد سوم، گردشگری روستایی ابزار توسعه پایدار و حفاظت از منابع طبیعی است. در این رویکرد رشد گردشگری بدون اثرات مخرب بر محیط زیست مد نظر است. این رویکرد معقول ترین نوع توسعه برای مناطق روستایی است. در ایران هر گونه برنامه ریزی نیز باید از این رویکرد پیروی نماید قبل از اینکه اثرات مخرب بر جای گذاشته شود.

نکته دیگر این که توسعه روستاها باید همسو با حفظ محیط زیست روستا باشد و هدف از برنامه ریزی مدیریت

گردشگری ایجاد توازن بین تقاضا و توانمندی های روستا است

فعالیت‌های گردشگری روستایی

چه فعالیت‌هایی روستایی به شمار می‌روند؟ در واقع بین فعالیت‌های گردشگری روستایی و فعالیت‌های شهری نمی‌توان مرزی مشخص نمود. اما به طور کلی فعالیت‌های روستایی مشخصاً به شرح زیر می‌باشند:

۱. تعطیلات برای تمدد اعصاب در محیط روستا (خانه

های دوم، سکوت و آرامش)

۲. مطالعه و لذت بردن از طبیعت (عکاسی از طبیعت،

مطالعه پرندگان و رفتار آنها...)

۳. تماشای مناظر طبیعی (حیوانات، گل و گیاهان کم

یاب و پرندگان)

۴. داد و ستد با روستائیان (تجارت تولیدات و

محصولات بومی و محلی)

۵. شکار و ماهی‌گیری (ماهی‌گیری در رودخانه ها

یا دریاچه های مجاور روستاها و یا شکار

حیوانات وحشی و پرندگان)

۶. نمایش محصولات کشاورزی / فروش تولیدات بومی /

صنایع دستی و سوغاتی ها

۷. آموزش فعالیت های گردشگری در مزرعه (آموزش

کاشت، داشت و برداشت محصول، آموزش فنون

دامداری، و ...)

۸. فعالیت های اقتصادی سنتی همانند کشاورزی،

باغداری، دامداری، ماهیگیری و ..

۹. بازی های محلی، آداب و رسوم محلی (برگزاری

نمایش ها، آئین ها، بازی ها و رسومات سنتی)

۱۰. رقص، موسیقی و جشن های مختلف سنتی (برپایی رقص های محلی، کنسرت های موسیقی سنتی، برپایی جشن ها و فستیوال های فرهنگی)

۱۱. مطالعه معماری روستایی (بافت قدیمی و معماری بومی مساکن روستایی، منازل قدیمی و تاریخی)

۱۲. فستیوال های روستایی (جشنواره برداشت محصولات کشاورزی و باغداری همانند گلاب گیری، فندق چینی، برداشت انگور، و ...)

۱۳. تهیه غذاهای سنتی و محلی (پختن و آزمایش انواع غذاهای محلی و بومی، نوشیدنی ها، نان های محلی)

۱۴. اقامت در مزرعه، کمپ و یا منزل کشاورز (خانه های روستایی و یا کلبه های مزرعه)

لازم به ذکر است که این فعالیت ها بر اساس نوع کارکرد روستاها متفاوت بوده و ممکن است کم و زیاد شود. بنابراین، بر اساس توانمندی های هر روستا این فعالیتها متغیر خواهد بود. به عنوان مثال در روستاهای دامنه آلپ اروپا ورزش اسکی و ارائه خدمات مرتبط به گردشگران از مهم ترین فعالیتهای گردشگری روستایی این دهکده هاست. برعکس در روستاهای مالزی، بیشتر گردشگری کشاورزی و ارائه خدمات در مزارع و باغات کشاورزان به گردشگران مرسوم است.

اثرات توسعه گردشگری بر مناطق روستایی

در مرحله اول توسعه گردشگری روستایی این چنین فرض می شود که گردشگری منافع سرشاری عاید روستاها می کند، بنابراین، اکثر ساکنان بومی خواهان توسعه گردشگری در روستای خود هستند اما به مرور زمان و به

خصوصاً اگر یک برنامه ریزی منسجم، هماهنگ، یکپارچه با مشارکت فعال جوامع محلی صورت نپذیرد می تواند اثرات منفی زیادی بر جای گذارد که جبران آن به سختی امکان پذیر است. به طور کلی اثرات گردشگری روستایی شامل اثرات مثبت و منفی اقتصادی، زیست محیطی و فرهنگی اجتماعی است که در زیر به آنها اشاره می شود:

اثرات اقتصادی گردشگری روستایی

گردشگری روستایی منبع مهم و جدید ایجاد درآمد برای جوامع روستایی است. از گردشگری روستایی به عنوان درآمد مکمل برای کشاورزانی یاد می شود که به دلایل مختلف فعالیتهای کشاورزی آنان کم شده و یا از بین رفته است. گردشگری در مناطق روستایی فرصت های شغلی زیادی برای ساکنان بومی و غیر بومی فراهم می کند و به عنوان کاتالیزوری کارآمد برای بازسازی و توسعه اقتصادی و اجتماعی نواحی روستایی یاد شده است. طی سالیان اخیر کشورهای اروپایی برای رفع چالش های اقتصادی و اجتماعی روستاهایی که با کاهش فعالیتهای کشاورزی سنتی روبه رو بوده اند، گردشگری در کانون توجه آنها قرار گرفته است. علاوه بر اروپا در آمریکا نیز از دهه ۱۹۸۰ به دنبال کاهش فعالیتهای مرسوم اقتصاد روستایی همانند معدن، جنگلداری و کشاورزی، به منظور فراهم کردن اشتغال محلی، درآمدهای مالیاتی و تنوع بخشی به اقتصاد روستایی، گردشگری به عنوان ابزار توسعه اقتصادی منطقه مورد نظر مد نظر بوده است. اثرات اقتصادی گردشگری در مناطق روستایی نیز می تواند منفی یا مثبت باشد، بسته به این که چگونه با دقت نظر گردشگری توسعه داده می شود و

بتوان به خوبی جریان گردشگری را مدیریت و کنترل نمود.

اثرات مثبت

۱) رشد، توسعه و حفظ صنایع و تولیدات بومی، هنرهای دستی، سوغات و ...

۲) ایجاد مشاغل مکمل و متعدد برای کشاورزان، درآمد برای اقشار مختلف، منابع اقتصادی و مالیات بیشتر

۳) جلب و توسعه سایر صنایع وابسته به گردشگری

۴) چند بعدی شدن اقتصاد روستایی و کمک به تقویت اقتصاد محلی، منطقه ای و ملی

۵) کمک به امنیت اقتصادی روستاها

۶) اشتغال زنان، افراد بازنشسته و گروه هایی از جامعه که از مهارت شغلی بالایی برخوردار نیستند.

۷) سود آوری اقتصادی برای بخش های مختلف جامعه

۸) حفظ الگوهای سنتی معیشت

۹) جذب سرمایه های خارجی و درآمدهای ارزی به اقتصاد روستا

در صورتی که بودن هیچ برنامه مدون و به صورت لجام گسیخته و کلیشه ای اقدام به توسعه گردشگری در مناطق روستایی شود، آثار اقتصادی نامطلوب به بار خواهد آورد که در زیر اشاره می شود:

۱) موجب افزایش قیمت زمین، مسکن کالاها و خدمات می شود. (از مهم ترین اثرات منفی اقتصادی گردشگری در مناطق روستایی افزایش بی رویه قیمت زمین و مسکن و بورس بازی زمین است که برای جوامع محلی

مشکلات زیادی فراهم می کند و قدرت خرید آنها را کاهش می دهد)

۲) باعث افزایش هزینه خدمات عمومی مانند خدمات دارویی، جمع آوری زباله و... شود.

۳) وابستگی اقتصاد روستا به گردشگری (در این صورت درآمد روستا به گردشگری وابستگی شدید پیدا می کند و اگر بر اثر یک بحران از تعداد گردشگران کاسته شود، اقتصاد روستا فلج می گردد و صدمات جبران ناپذیر به پیکره اقتصادی روستا وارد می گردد.)

۴) مشاغل نیمه وقت و فصلی به وجود می آورد- وارد کردن زنان، جوانان و نوجوانان در مشاغل پاره وقت و فصلی عدم ثبات شغلی به وجود می آورد.

اثرات زیست محیطی گردشگری روستایی

گردشگری و محیط زیست به همدیگر وابسته هستند، چون محیط طبیعی بستر جاذبه های گردشگری است و توسعه گردشگری نیز می تواند هم اثرات مثبت و هم منفی ایجاد کند بنابراین، توسعه و مدیریت گردشگری روستایی در صورتی که با محیط سازگار باشد و به آن آسیب وارد نکند یا کم ترین اثرات داشته باشد، عامل مهمی در توسعه پایدار است. در صورتی که گردشگری روستایی برنامه ریزی شده توسعه، مدیریت و کنترل شود آثار مثبت زیست محیطی زیر را به دنبال خواهد داشت:

۱- توجه گردشگران به طبیعت روستاها موجب حفظ منابع طبیعی و اکولوژی یک منطقه توسط خود روستاییان می شود.

۲- از حفظ و آبادانی فضاهاى تاريخى مثل خانه هاى روستايى، باغها و گردشگاه ها حمايت مى كند.

۳- افزايش كيفيت محيط زيست روستا و حساسيت نسبت به طبيعت- چون زندگى مردم روستا به طبيعت وابسته است بنابرايين، نسبت به هر گونه تغيير و تحولى كه مخالف منافع آنها باشد حساسيت نشان مى دهند.

۴- شكل گيرى تشكلى هاى زيست محيطى و حاميان طبيعت كه برنامه ها و اقدامات دولت و بخش خصوصى را در حفظ محيط زيست كنترل مى كنند.

۵- افزايش آگاهى هاى زيست محيطى جامعه ميزبان

اثرات منفى زيست محيطى گردشگرى در مناطق روستايى

چنانچه گردشگرى روستايى به خوبى برنامه ريزى، مديریت و كنترل نشود و همچنين منافع جامعه ميزبان در طرح ها در نظر گرفته نشود آثار منفى زير بر محيط زيست زيباى روستاها تحميل مى شود:

(۱) آلودگى آب (به دليل گسترش سيستم هاى نادرست دفع فاضلاب و زباله اماكن اقامتى و پذيرايى و ساير تسهيلات) آلودگى رودخانه ها، درياچه ها و همچنين آلودگى آب هاى زير زمينى بر اثر نفوذ آب هاى آلوده

(۲) آلودگى هوا (به دنبال استفاده بيش از حد از وسايل حمل و نقل و موتور هاى احتراقى) آلودگى صوتى (بر اثر تراكم خودروها، رفت و آمد هواپيماها و هلى كوپتر، دستگاه هاى ساخت و ساز

و ازدحام گردشگران به وجود می آید) آلودگی بصری (طراحی نامناسب هتل ها و تسهیلات گردشگری، علائم تبلیغاتی بزرگ و زشت و سد کردن و از بین بردن چشم انداز های طبیعی روستایی)

۳) فرسایش و کوبیدگی خاک (به دلیل بهره برداری نادرست و بیش از حد از خاک، سنگ و ماسه جهت ساخت و سازها)

۴) مشکلات دفع و تجمع زباله و آلودگی ناشی از آن
۵) تشدید فشار بر منابع و امکانات محلی که منجر به آلودگی و نابودی آنها می شود.

۶) اختلال بوم شناختی و از بین رفتن زیستگاه جانوران و اکوسیستم های نادر با ایجاد بناهای جدید و غیر استاندارد

۷) تخریب محیط زیست، مخاطرات محیطی و مشکلات کاربری زمین و اراضی

۸) تخریب سایت های طبیعی و فرهنگی و ...

اثرات فرهنگی- اجتماعی گردشگری بر مناطق روستایی

گردشگری می تواند هم فایده ها و هم مشکلاتی برای جامعه محلی و الگوهای فرهنگی آن به بار آورد. اگرچه اندازه گیری اثرات اجتماعی- فرهنگی دشوارتر از اندازه گیری اثرات اقتصادی و محیطی گردشگری است، ولی در هر جایی در زمینه توسعه گردشگری ملاحظات و عواملی مهم وجود دارند. این آثار می توانند در مناطقی که هنوز جوامع و اقتصادهای شدیداً سنتی دارند به خصوص خطرناک باشند. گردشگری تنها یکی از منابع تغییر و تحول در جامعه است. چنانچه از نظر اجتماعی به نحوی مسئولانه خوب برنامه ریزی، اداره و توسعه داده

شود، می‌تواند دامنه متنوعی از فایده های اجتماعی- فرهنگی به همراه آورد. این فایده ها عبارتند از:

(۱) افزایش نقش زنان در جوامع سنتی- قبل از این زنان حضوری در جامعه و فعالیتهای اجتماعی نداشتند. اما گردشگری فرصت ایجاد می‌کند تا این زنان در چارچوب هنجارها و ارزش های جامعه حضور پررنگی داشته باشند. به عنوان مثال؛ در فعالیتهای مربوط به تولید صنایع دستی، ارائه خدمات به گردشگران در رستورانها و مراکز اقامتی، تهیه غذاهای محلی و سنتی، برگزاری جشن ها، مراسم و آئین ها و ... می‌توانند حضور فعال داشته باشند.

(۲) حفظ میراث فرهنگی، آثار تاریخی و باستانی ارزشمند و توسعه موزه ها- گردشگری روستایی فرصتی فراهم می‌کند تا ارزشهای آثار تاریخی و باستانی میراث روستایی به گردشگران و روستائیان ارائه شود و آنان بیشتر به حفاظت از این میراث گرانبها پردازند. به علاوه بخشی از هزینه ای که بابت ورودی جهت بازدید از این آثار توسط گردشگران پرداخته می‌شود، به حفاظت و مرمت این آثار اختصاص می‌یابد و بهتر می‌توان به تفسیر و معرفی آنها پرداخت. مردم محلی نیز با علاقه و ارق خاصی به حفاظت از این گنجینه ها می‌پردازند.

(۳) افزایش حس غرور به داشته ها و فرهنگ بومی- همان طور که گفته شد گردشگری باعث می‌شود تا

- روستائیان به داشته های فرهنگی خود ببالند و
بیش از پیش احساس غرور و افتخار کنند.
- (۴) ایجاد آگاهی بیشتر در زمینه هویت، فرهنگ و
حرفه
- (۵) احیای صنایع دستی، آداب و رسوم فراموش شده،
بازی های بومی، فولکلور، آئین های باستانی و
سایر الگوهای فرهنگی و معیشت
- (۶) افزایش روابط اجتماعی و مبادلات فرهنگی بین
گردشگران و جامعه میزبان
- (۷) کاهش مهاجرت روستائیان به شهر
- (۸) ایجاد فرصتهایی برای مبادله فرهنگی
- (۹) ارتقاء کیفیت منظر روستا
- (۱۰) ساماندهی و نوسازی فضاهای مصنوعی و طبیعی
روستا و حفظ بافت بومی
- (۱۱) توسعه خدمات محلی مانند حمل و نقل عمومی،
آب آشامیدنی، بهداشت و ...
- (۱۲) ارتقای رفاه اجتماعی و سطح زندگی
استاندارد روستائیان
- (۱۳) سرمایه گذاری زیر بنایی و امکانات جدید
مانند اماکن تفریحی، ورزشی، فرهنگی و ...

اثرات منفی - اگر ملاحظات فرهنگی - اجتماعی و مشارکت
فعالانه جوامع محلی در برنامه های توسعه گردشگری
روستایی دیده نشود و توسعه گردشگری بر خلاف مصالح
جامعه روستایی باشد، آثار نامطلوب زیر در جامعه
بروز خواهد نمود:

- (۱) افزایش جرم و جنایت، فحشاء، مواد مخدر و قاچاق
انسان

- ۲) تراکم و افزایش جمعیت بی رویه
- ۳) تغییر الگوهای فرهنگ محلی و خودباختگی فرهنگی
- ۴) مقابله و جدال با ارزشهای سنتی و فرهنگی و تغییر فرهنگ محلی برای تطابق با فرهنگ گردشگران
- ۵) تخریب سایت های باستان‌شناسی و تاریخی به دلیل استفاده بیش از حد
- ۶) تقلید جوانان و نوجوانان از الگوهای گردشگران
- ۷) کاهش کیفیت صنایع دستی و هنرهای بومی
- ۸) تجاری شدن فرهنگ و تصادم و برخورد با گردشگران
- و ...

تجربه فضای روستایی

بخش عمده ای از جذابیت های مناطق روستایی و عشایری برای گردشگران این است که فضای روستایی و فقدان توسعه شهری را احساس نمایند که درک این احساسات مطابق با جایی که در آن زندگی می کنند و تجربیات شخصی آنان، متفاوت است. موضوعی که تاکنون توانسته روستاها را حفظ کند، ساختارهای سنتی اجتماعی و ارزش و معیارهای است که در جوامع شهری کمتر دیده می شود. تردیدی نیست که جوامع روستایی خصوصیات متعددی دارند که باعث شده از جوامع شهری، سنتی تر باشند. هر چند که همه جوامع چه شهری و چه روستایی پویا و در حال تغییر و تحول هستند و همه جوامع روستایی آنچه را به عنوان ویژگی های سنتی بودن از آنها یاد می شود، از خود نشان نمی دهند. با این وجود ممکن است ساختارهای اجتماعی در روستا حاکی از تنوع ویژگیهایی چون اقتصاد روستا و فرهنگهای محلی و شیوه زندگی آنان باشد که تا اندازه ای کندتر، غیر عادی و کاملتر از

جوامع شهری هستند. بنابراین تجربه این نوع زندگی و آشنایی با آن برای توسعه گردشگری موثر خواهد بود.

ویژگی ها و تفاوت مناطق شهری و روستایی

هر چند که دهکده جهانی در عصر حاضر بسیاری از تفاوت های مناطق شهری و روستایی را کم کرده، اما باز مناطق روستایی دارای خصایصی هستند که شهرها فاقد آن و این تفاوت هاست که گردشگر را به خود جذب می کند. به طور کلی تفاوت مناطق شهری از روستایی در فاکتورهای ذیل خلاصه شده است:

۱- ساختار سنتی فعالیت اقتصادی و معیشتی همچون کشاورزی، جنگلداری، باغداری، دامداری، ماهی گیری و صید

۲- وسعت و تراکم جمعیت (تراکم کم جمعیت و منازل کوچک از ویژگی های مناطق روستایی هستند. البته تراکم جمعیت هر منطقه با منطقه دیگر و هر کشور با کشور دیگر متفاوت است)

۳- ساختارهای سنتی- اجتماعی

۴- وجود الگوهای فرهنگی قدیمی، فولکلور، آئین و مراسمات بومی، بازی های محلی، لباس محلی، غذاهای سنتی و محلی

۵- پویایی، تعاون، تحرک و علقه های فرهنگی مشترک

۶- وجود بافت معماری بومی و قدیمی

۷- فضای آزاد، آب و هوای سالم و پاکیزه، سکوت و آرامش

روستا در عصر حاضر معنای افسانه ای خود را باز یافته و به محلی تبدیل شده که زندگی طبیعی آرامتر، و معنا دارتر است. این در حالی است که شهرها به دلیل استرس و فشار ناشی از صنعتی شدن و زندگی پر

هیاھوی شهری و مشکلات روحی روانی بی اعتبار شده و روستا مکانی سرسبز و با صفاست. بنابر این، نه تنها کشاورزی و اقتصاد سنتی امکان توسعه گردشگری روستایی را فراهم بلکه تنوع و اقتدار آن نیز این زمینه را ایجاد می کند. مناطق دور افتاده که بر پایه کشاورزی سنتی و محدود قرار دارند، نیاز بیشتری به تنوع اقتصادی داشته و برای گردشگران نیز جذابتر خواهد بود.

اصول کلی برای گردشگری روستایی

تفریح - تنوع و گسترش فعالیت های تفریحی در روستا باید بر اساس فعالیت هایی باشد که بیانگر ویژگی روستا، زیبایی ها، فرهنگ، تاریخ و حیات وحش آن باشد.

توسعه - توسعه روستا باید محیط زیست را حفظ و اهداف تفریحی را تقویت کند. مثلا می تواند استفاده بهتری از مکانهای تاریخی نماید، تا مکمل در آمد های حاصل از کشاورزی باشد و این مهم با احیای زمین های متروک و ایجاد فرصت های جدید برای دسترسی به روستا حاصل می شود.

طرح ریزی - برنامه ریزی و مدیریت توسعه جدید گردشگری باید با منظره توازن داشته باشد و هر جا ممکن است آنرا گسترش دهد.

اقتصاد روستایی - سرمایه گذاری در گردشگری روستایی باید حامی اقتصاد آن باشد و بایستی در مناطق وسیع کم جمعیت صورت گیرد تا انبوهی جمعیت و خسارت ناشی از فرسایش منابع طبیعی و استفاده بیش از حد از آنها جلوگیری شود و موجب گسترش اقتصاد و فواید دیگر شود.

بازاریابی- تبلیغ و اطلاع رسانی در مورد گردشگری باید فهم و درک مردم را نسبت به آن عمیق کند تا استفاده بهینه از روستا منجر به درک و لذت بردن از آنها شود.

مشارکت جوامع محلی در گردشگری روستایی

یکی از مهم ترین پیش نیازهای توسعه پایدار گردشگری روستایی، مشارکت فعالانه جوامع روستایی در کلیه فرایندهای توسعه گردشگری روستایی است. به عبارت دیگر همکاری و مشارکت جوامع محلی از طریق روش های مناسب شبکه ای ماهیت واقعی گردشگری روستایی را نشان می دهد. در صورتی که مردم بومی و ساکنان یک روستا از روند توسعه گردشگری سودی نبرند و یا احیاناً در تصمیم گیری ها و فرایند توسعه مشارکت داده نشوند، و توسعه با افکار و ارزش های جامعه سازگار نباشد، در آن صورت شکست طرح حتمی است. مردم محلی باید ذی نفع گردشگری منطقه تحت کنترل خود باشند، و به عنوان یک رهبر فرایند توسعه را هدایت و کنترل کنند. تجربیات زیادی در دنیا وجود دارد که بدون مشارکت مردم محلی طرح ها شکست خورده و یا با مشارکت مردم به موفقیت های چشمگیر رسیده است. یکی از موفق ترین طرح های گردشگری روستایی که مشارکت جوامع محلی به خوبی دیده شده و مردم از توسعه گردشگری روستایی نفع می برند، طرح گردشگری روستایی نوسا تنگارا در اندونزی، گردشگری روستایی مبتنی بر جوامع محلی در شمال تایلند و گردشگری روستایی در سنگال است. در این روستاها مردم محلی به عنوان تصمیم گیرنده کلیه فعالیتهای گردشگری روستایی ار تحت کنترل خود دارند.

گردشگری عامل مهم اشتغالزایی و درآمد زایی در مناطق روستایی

تجربه کشورهای موفق نشان داده که صنعت گردشگری یکی از مهم ترین عوامل اشتغالزایی و درآمد زایی در مناطق روستایی محسوب می گردد. ایجاد فرصت های شغلی جدید و مکمل برای اقشار مختلف جامعه یکی از عمده ترین دلایل توسعه گردشگری روستایی بوده است.

تنوع فعالیتهای تفریحی و گردشگری در مناطق روستایی- از جمله کشت و زرع در مزارع، باغداری، دامداری و دامپروری، ماهی گیری در رودخانه، فراهم کردن اقامت برای گردشگران، ارائه خدمات پذیرایی، فعالیتهای فرهنگی (برگزاری جشن ها و آئین های سنتی، تهیه غذاهای محلی و ...) تولید و فروش صنایع دستی، تدارک برنامه های گشت و گذار در طبیعت (کوهنوردی، دامنه نوردی، دوچرخه سواری، پیاده روی و ...) تنوع فرصت های شغلی را نیز به دنبال داشته است. در برخی روستاها با برنامه ریزی منسجم و با رویکرد توسعه پایدار گردشگری فرصت های شغلی زیادی برای جوامع محلی فراهم کرده است.

در کل می توان گفت که گردشگری سه نوع مشاغل در نواحی روستایی می تواند ایجاد کند:

۱- مشاغل مستقیم- شامل فرصت های شغلی هستند که به طور مستقیم وابسته به فعالیتهای گردشگری هستند همانند مشاغل بخش واحدهای اقامتی، کلبه های روستایی، منازل کشاورزان، رستورانها و مراکز پذیرایی، دفاتر خدمات مسافرتی، راهنمایی و ...

۲- مشاغل غیر مستقیم- شامل فرصت های شغلی هستند که متاثر از گردشگری به شیوه ثانویه ایجاد می شوند

همانند حمل و نقل، صنایع دستی و فروشگاه ها،
فعالیت‌های مزرعه ای و باغی، پمپ بنزین ها، موزه
ها و گالری ها و ...

۳- مشاغل القایی- شامل شغل هایی است که ناشی از
هزینه کردن درآمد ساکنان محلی از درآمدهای
گردشگری خود است. به عنوان مثال کارمندی که در
بخش واحد های اقامتی فعالیت می کند بخشی از
درآمد خود را هزینه مسکن، خرید کالاهای ضروری
مثل خورد و خوراک، پوشاک، و ... می کنند و از
این طریق درآمد و مشاغل برای سایر کسبه ها
ایجاد می کنند.

نکته ای که باید در نظر گرفت این است که بر اساس
نوع محصولی که ارائه می شود و همچنین نوع گردشگری
که مورد انتظار است، میزان درآمد و نوع مشاغل تغییر
می کند. به عنوان مثال روستایی که بازار هدف آن
گردشگران فقیر با قدرت اقتصادی ضعیف هستند و اغلب
به صورت پیک نیکی به مسافرت می روند، فرصت های
اشتغال کمتر و درآمد زایی بسیار کمتری دارند نسبت
به گردشگرانی که به دنبال فعالیت‌هایی با علایق ویژه
هستند. به طور نمونه اکوتوریسم در کاستاریکا به
ازای هر نفر ۱۰۰۰ دلار آمریکا درآمد ایجاد می کند در
حالی که در فرانسه به ازای هر نفر ۴۰۰ دلار می باشد.
یا اینکه درآمد حاصل از تماشای یک دسته فیل در کنیا
۶۱۰۰۰۰ دلار آمریکا است. همین طور تخمین زده شده که
درآمد حاصل از بازدید از هر هکتار پارک ملی در کنیا
۵۰ برابر بیشتر از درآمد حاصل از کشاورزی در زمینی
به این مساحت است. نکته دیگر در مورد درآمد زایی
گردشگری روستایی این است که ضریب تکاثری اقتصادی
گردشگری روستایی به مراتب از سایر گونه های گردشگری

بیشتر است چون بسیاری از مواد اولیه مورد نیاز در این صنعت از طبیعت و پیرامون آن به دست می آید بنابراین، به واردات از خارج نیازی نیست.

خانه های دوم و مالکیت زمین

به طور یقین یکی از عوامل مهم رونق گردشگری در نواحی روستایی، گسترش خانه های دوم در مناطق خوش آب و هوا و حاشیه روستاها بوده است. این خانه ها که اغلب توسط ثروتمندان ساکن در کلان شهرها برای فرار از شلوغی و آلودگی شهر نشینی و به منظور تفریح و گذران اوقات فراغت ایجاد می شوند، نقش مهمی در شکل دهی ساختار اجتماعی روستاها دارند. مهاجرت های مردم روستایی به شهرها و بازگشت موقت آنان به روستاها برای فراغت و ملاقات با اقوام و دوستان و گذراندن تعطیلات در خانه هایی که از طریق ارث به آنها تعلق گرفته و یا اینکه خود به ساخت آن ها اقدام نموده اند، نقش موثری در گسترش خانه های دوم داشته اند.

تجربه و شواهد علمی نشان داده هر گاه روند احداث این خانه ها بی برنامه و لجام گسیخته پیش رود اثرات اقتصادی، اجتماعی- فرهنگی و زیست محیطی نامطلوبی برای ساکنان محلی به وجود می آورند. یکی از مهم ترین این اثرات، افزایش بی رویه قیمت زمین و مسکن و بورس بازی زمین است.

وقتی یک منطقه ییلاقی خوش آب و هوا به مراکز کلان جمعیتی نزدیک و دسترسی مناسب داشته باشد، و اولین ساخت و ساز صورت گیرد، قیمت زمین به صورت تکاثری و غیر منطقی بالا می رود و مشکلات زیادی برای جوانان و ساکنان محلی ایجاد می کند. یکی از این مشکلات عدم توانایی قدرت خرید جوانانی است که درصدد تشکیل

خانواده هستند. یکی از نمونه های عینی توسعه لجام گسیخته خانه های دوم را می توان در کلاردشت استان مازندران دید. در این منطقه رشد گردشگری و گسترش خانه های دوم اثرات نامطلوبی بر محیط زیست و قیمت زمین های منطقه داشته است. احداث خانه های دوم در این منطقه ییلاقی و خوش آب و هوا چشم انداز زیبای طبیعت را دگرگون کرده و هر سازنده ای بنا بر سلیقه شخصی خود توازن طبیعت را با ساخت و ساز نامناسب با محیط به هم زده است. طی مطالعه ای که در خصوص نقش و تأثیر خانه های دوم بر ساختار اقتصادی، اجتماعی ناحیه کلاردشت (حاجی لویی، سنایی و قدیری معصوم، ۱۳۸۶) انجام شده منطقه کلاردشت دگرگونی های اقتصادی و اجتماعی زیادی به خود دیده است. در برخی روستاهای این ناحیه نسبت خانه های دوم به مسکن بومی خیلی بیشتر است. به عنوان مثال در روستای عثمان کلا نسبت مالکین غیر بومی به مسکن بومی ۹۱ درصد است. این در حالی است که در کشور انگلستان در ناحیه دریاچه ای این نسبت ۱۶ درصد است. بنابراین، داشتن یک برنامه مدون و کنترل مالکیت زمین و جلوگیری از بورس بازی های زمین ضرورتی اجتناب ناپذیر در توسعه گردشگری روستایی است.

فهرست منابع و مآخذ

- ۱- جولیا شارپلی، ریچارد. (۱۳۸۰) گردشگری روستایی، ترجمه رحمت الله منشی زاده و فاطمه نصیری. تهران: نشر منشی
- ۲- قادری، زاهد (۱۳۸۳) اصول برنامه ریزی توسعه پایدار گردشگری روستایی. تهران: انتشارات سازمان شهرداری ها و دهیاری های کشور
- ۳- مهدوی حاجیلویی، مسعود، قدیری معصوم، مجتبی و سنایی، مهدی. (۱۳۸۷) نقش و تأثیرخانه های دوم بر ساختار اقتصادی، اجتماعی ناحیه کلاردشت. مجله پژوهش های جغرافیای انسانی. شماره ۶۵ پائیز ۱۳۸۷. تهران.

- ✚ Boyne, S., Hall, D. and Williams, F. (2003) Policy, support and promotion for food-related tourism initiatives: a marketing approach to regional development. *Journal of Travel and Tourism Marketing* 14 (3/4), 131-54.
- ✚ Butler, R. (1998) Rural recreation and tourism. In B. Ilbery (ed.) *The Geography of Rural Change* (pp. 211-32). Harlow, UK: Addison Wesley Longman. Butler, R. (1998) Rural recreation and tourism. In B. Ilbery (ed.) *The Geography of Rural Change* (pp. 211-32). Harlow, UK: Addison Wesley Longman.